

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК
ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ**

**А.А. АЛТМЫШБАЕВ АТЫНДАГЫ ФИЛОСОФИЯ,
УКУК ЖАНА СОЦИАЛДЫК-САЯСИЙ
ИЗИЛДӨӨ ИНСТИТУТУ**

**Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Д. 09.22.657 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ

*Кол жазма укугунда
УДК: 164.02(575.2)(043)*

БАБАКУЛОВА РАЯ БАЙНАЗАРОВНА

**СЕМИОЛОГИЯНЫН ТАРЫХЫЙ-ЛОГИКАЛЫК МАҢЫЗЫ
ЖАНА ФИЛОСОФЕМАЛЫК ФОРМАЛАРЫ**

Адистиги: 09. 00. 03 – философиянын тарыхы

Философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

Диссертация Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Түштүк бөлүмүнүн гуманитардык жана аймактык изилдөөлөр институтунда аткарылды.

Илимий жетекчи: философия илимдеринин доктору,
профессор **Исаков Кубанычбек
Абдыкадырович**

Расмий оппоненттер: философия илимдеринин доктору,
философия илимдеринин
кандидаты

Жетектөөчү мекеме:

Диссертациялык иш 2024-жылдын “___” _____ саат 13:00дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А.Алтмышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөөлөр институту жана Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу философия илимдери боюнча докторлук (кандидаттык), маданият таануу жана искусство таануу боюнча кандидаттык диссертацияларды коргоо үчүн түзүлгөн Д 09.22.657 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а.

Коргоонун идентификатору: <https://vc.vak.kg/b/092-awn-tnx-ylr>

Диссертация менен КР УИАнын Борбордук илимий китепканасынан (720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а), Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Илимий китепканасынан (720033, Бишкек ш., Фрунзе көчөсү, 547) жана диссертациялык кеңештин сайтынан таанышууга болот (<https://vak.kg/>).

Автореферат 2024-жылдын _____ таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, философия
илимдеринин кандидаты, доцент**

З.А. Алымкулов

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманын актуалдуулугу. Ааламдашуу шартында этномаданий процесстерди, идеологиялык жана рухий баалуулуктарды изилдөө жандана баштады. Учурда кыргыз коомчулугунда дүйнө таанымдан баш тарткан муундар, нарк системасынын бузулушу этникалык жана социалдык идентификацияга коркунуч келтирүүдө. Коомдун ушул сыяктуу өткөөл мезгилинде – доордун, замандын, муундардын өзгөрүүсү, салт байланышынын бузулуусун шарттоодо. Мындай кырдаалда "адам – коом – маданият" үчилтигинин өз ара мамилеси катары белгилер, символдор, коддор аркылуу түшүнүү жагдайы күндөн-күнгө өсүп өнүгүүдө. Бул контексттен алып караганда маданият символикалык чөйрө катары көрүнөт жана символикалык реалдуулук – маданияттын терең руханий мазмунун, рухий чындыкты түшүндүрүүнүн универсалдуу жолу катары ачып берүүдө адамдын табиятын жана анын дүйнөдөгү ордун түшүнө алабыз. Ушуга байланыштуу - философия, анын предмети, дүйнөнүн сүрөттөлүшү жана көз караштардын жана идеялардын системасын билүү жолдору, баалуулуктар жана идеалдар, символдор жана архетиптер, салттар системалуу бир бүтүн катары философиялык түшүнүүнүн негиздери, өзгөчөлүктөрү, катылган символикалык маанилер коомдук-гуманитардык багыттардын өкүлдөрүнүн кызыгуусун туудурат.

Биздин изилдөөбүздүн актуалдуулугу негизинен илимий-теориялык мүнөзгө ээ. Бул эмгек семиологиянын философиялык формаларын же семиософия сыяктуу илимдин тарыхый-логикалык илимий жагдайына назар салган теориялык иш болуп саналат. Семиологиянын (семиотиканын) өзү Ф. де Соссюр тарабынан проекциялык илим катары иштелип чыккан. Р. Барт семиологияны жана таксономияны камтышы керек болгон артрология (бөлүнүү жөнүндөгү илим) сыяктуу проективдүү дисциплинаны сунуш кылган. Анын үстүнө, семиология жана таксономия жөнүндө айтып жатып, Р. Барт булар негизинен чар жайыт долбоорлор экенин билдирген. Р. Барттын планы негизинен Ж. Дерриданын проективдүү дисциплинасындагы – грамматикада (жазуу илими) ишке ашкан.

Философиянын семиологиялык аспектин изилдөө азыркы тил философиясынын бардык негизги багыттарында өнүккөн философияны жаңыча түшүнүү үчүн актуалдуу. Интегралдык семиологиялык мамиле философиялык өз алдынча ой жүгүртүүнүн тереңдешине жана метафилософиянын өнүгүшүнө салым кошо алат. Семиологиялы методдорду колдонуу философияны объективдүү жана салыштырмалуу (идеологиялык жана саясий) түшүнүүгө алып келиши мүмкүн, бул азыркы учурда өзүнүн келечектеги жолдорун аныктап жаткан философия үчүн өзгөчө маанилүү.

Изилдөөнүн дагы бир окутуу жагдайы философиянын семиологиялык аспектин аныктоо, анын тарыхый-логикалык, маданий функцияларын жана маданияттын, илим, искусство, дин жана философиялык окууларды классификациялоо маселесин кароодо да абдан актуалдуу болуп саналат.

Диссертациялык иштин темасынын ири илимий программалар (долборлоор) жана изилдөө иштери менен байланышы. Илимий

изилдөөнүн темасы Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын академик А.Алтмышбаев атындагы Философия, укук жана саясий-укуктук изилдөөлөр институтунун илимий иштеринин негизинде ишке ашырылды жана Кыргыз Республикасынын Президентинин “Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы” аттуу приоритеттүү алгачкы жарлыгына туура келет.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Семиологиялык концепт-идеялардын генезисин, табиятын жана эволюциясын тарыхый-логикалык өңүттөн анализге алуу менен, анын методологиялык, классикалык жана улуттук мүнөзгө ээ болгон маани-маңызын илимий назарияттын элегинен өткөрүү болуп саналат.

Аталган максатты жетишерлик деңгээлде ишке ашырууга багытталган диссертациялык изилдөөдө төмөнкү милдеттери аныкталган жана аларды чечүү талап кылынды:

- Семиологиянын теориялык жактан андоонун жалпыланган концептерин изилдөөгө алган илимий эмгектерге анализ берүү менен жана алар теориялык булак катары конкреттүү ойлом материалдарынын негизинде аныктоого алган алгылыктуу учурларын ачып көрсөтүү;

- Семиологиянын тарыхый-логикалык табиятын жана алардын концептуалдык өзгөчөлүктөрүн ачып көрсөтүү;

- Символ жана белгилердин семантикалык детерминанттарын жана алардын диалектикалык мүнөзүн методологиялык жана илимий-теориялык реконструкцияларын гуманитардык таризде талдоого алуу;

- Семиологиядагы тилдик универсалдуулуктун коммуникативдүү табиятын логикалык жана философиялык аспектиде маңызын изилдөөгө байланыштуу айрым маселелерди конкреттештирүү;

- Кыргыздардын салттуу маданиятындагы символдуулуктун семантикасынын өзгөчө мүнөзгө ээ болгон жагдайларын тактоо;

- Кыргыздардын рухий тажырыйбасындагы лексеманын (сөз өнөрчүлүктүн) жана эпикалык феномендердин семиологиялык өзгөчөлүктөрүнүн философиялык мүнөзүн тактоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы катары илимий иште негизинен алгачкы ирет буга чейинки изилдөөлөрдөн айрымаланып семиологиялык концептер тарыхый-логикалык рефлексияда талдоого алынды, ошондой эле бул иште жалпы социофилософиялык (дүйнө караштык) жоболор тарыхый-философиялык концептер менен тыгыз байланыштырылып каралып, идеялык жана гуманисттик компонент-философиялардын мазмунун далилдүү негиздер аркылуу айкындоого аракеттер жасалды. Диссертациялык иштин жаңылыгы иретинде төмөнкү жоболор аныкталды:

- Семиологиянын теориялык жактан андоонун жалпыланган концептерин изилдөөгө алган илимий эмгектерге анализ берүү менен алар теориялык булак катары конкреттүү ойлом материалдарынын негизинде аныктоого алган алгылыктуу жагдайлары анализге алынды;

- Семиологиянын тарыхый-логикалык табияты жана алардын концептуалдык өзгөчөлүктөрү илимий фактылардын, аргументтердин негизинде далилденди;

- Символ жана белгилердин семантикалык детерминанттары жана алардын диалектикалык мүнөзү методологиялык жана илимий-теориялык реконструкциялары гуманитардык таризде тарыхый-логикалык жактан дагы бир ирет илимий проекциядан өттү;

- Семиологиядагы тилдик универсалдуулуктун коммуникативдүү табияты логикалык жана философиялык мааниси тарыхый-философиялык жана илимий методологиялык жагдайдан каралды;

- Кыргыздардын салттуу маданиятындагы символдуулуктун семантикасынын өзгөчө мүнөзгө ээ болгон жагдайларынын дүйнөкараштык маңызынын өзгөчөлүктөрү аныкталды;

- Кыргыздардын рухий тажрыйбасындагы лексеманын (сөз өнөрчүлүктүн) жана эпикалык феномендердин семиологиялык өзгөчөлүктөрү философиялык мүнөзү тарыхый-логикалык ойлом материалдары такталды.

Алынган натыйжалардын теориялык маанилүүлүгү семиологиянын тарыхый-логикалык маңызын жана философиялык формалары анын эволюциясы туурасындагы философиялык билимдерди андан ары кенейтүүдө жана тереңдетүүдө турат. Тарыхый-логикалык жобого ылайык, жалпыланып, изилдөө процессинде алынган материалдар, ошондой эле натыйжалар семиология, семиотика жана алардын философиялык формалары менен байланышкан маселелерди талдоодо колдонулушу ыктымал.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү. Диссертациянын материалдары, изилдөө процессинде алынган негизги жоболор менен корутундулар ЖОЖдордун, колледждердин окутуучулары тарабынан гуманитардык дисциплиналар боюнча лекциялык курстарды, атайын курстарды иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн. Ошондой эле илимий иштин практикалык мааниси болсо, биздин изилдөөбүздө берилген тыянактар, сунуштар философия, философиянын тарыхы, этика, эстетика, логика илиминдеги жана кыргыз философиясынын тарыхындагы илимий-теориялык бөксөлүктү толтуруп, аталган илимдер боюнча жогорку окуу жайларынын жана орто мектептердин окуу программаларын, окуу китептерин түзүүдө, ошондой эле аспиранттардын, изденүүчүлөрдүн жана ушул тармакка кызыккандардын изилдөөлөрүндө пайдаланылат деген ойдобуз.

Коргоого сунушталган негизги жоболор. Семиологиялык идеялардын жана анын теориялык концепцияларынын негизинде тарыхый-логикалык анализдөө изилдөөнүн төмөнкү коргой турган жоболорун белгилөөгө мүмкүнчүлүк түзөт:

1. Семиологиянын калыптануусу өткөн кылымдын 60-жылдарынын экинчи жарымына жана 70-жылдардын биринчи жарымына туура келет. Дал ушул жылдары Тарту шаарында «Труды по знаковым системам» сериялуу

жыйнагы чыгып, анда “Новое в лингвистике”, “В вопросах философии” чыгарылыштарында жана башка илимий басылмаларда семиологиялык жана семиотикалык проблемаларга арналган ары кызыктуу, ары пайдалуу макалалар, илимий эмгектер жарыкка чыгып турган. Ошол мезгилдерде семиология предметине талдоо жүргүзүүгө жана семиотикалык ыкмалардын жана методдордун өзгөчөлүктөрүнө чоң көңүл бурула баштаган. Буга мисал катары “Вопросы философии” журналына чыккан И.И. Ревзиндин “От структурной лингвистики к семиотике”, Г.П. Щедровицкий менен В. Н. Садовскийдин “К характеристике основных направлений исследования знака в логике, психологии и языкознании” ж.б. макалаларын келтирүүгө болот. Дал ушуга окшогон көптөгөн эмгектер Россияда жана башка өлкөлөрдө семиологиялык изилдөөлөрдүн башатын түзүүгө негиз болду.

2. Белгилер жөнүндөгү тарыхый жактан пайда болгон концептер, көз караштар: семиология теориясы (Пирс, Моррис), белги системалар теориясы (Соссюр, Ельмслев), тесттин теориясы (Барт, Кристева), түрдүү типтердеги белги системаларына салыштырма анализ (Бенвенист, Лотман, Эко) ж.б.у.с. көптөгөн концепциялар жаралды. Бул концепциялар альтернативдик мүнөздө деп бааланганы менен алардын биринен экинчисине өтүшү же аралаш түрдө колдонулушу изилдөөгө алынган предметтин түрдүү касиеттерине жана өзгөчөлүктөрүнө негизделет.

3. Учурда адам баласынын күндөлүк турмуш-тиричилиги символдорго жана белгилерге жык толгон, ошондуктан К. Леви-Стросс символдордон жана белгилерден адамдын акыл-эси жетпеген түшүнүктөргө, Аалам түзүмүндөгү түшүнүккө карай жолду таптым деген философиялык ойду айткан.

4. Тилге логико-семантикалык анализ жасоо (логикалык семантика) логикалык изилдөөлөрдүн өзгөчө бир багыты катары XX кылымдын 20-30-жылдарында Г. Фрегенин, Б. Расселдин, Л. Витгенштейндин, А. Тарскийдин, Р. Карнаптын жана башкалардын эмгектеринде калыптана баштаган. Аталган философтор тилди металогикумунун негизинде семантикалык, синтаксистик жана прагматикалык аспектилерде изилдөөгө алышкан. Ар бир тилдин (ирилешкен тилдердин) сүйлөмдүк курулушу жана курамдык бөлүктөрү ар түрдүүчө болот. Мисалы, түрк тилдеринде этиш-баяндооч дээрлик дайыма сүйлөмдүн аягында келет. Бирок, башка сүйлөм мүчөлөрүн-кептик бирдиктерди да өз орду менен коюу, аларга мүчөлөрдү туура улоо зарыл. Демек, бул жерде конкреттүү сөздөр гана эмес, өз алдынча эч кандай мааниге ээ болбогон мүчөлөр да белгилик мааниге ээ деп жыйынтык чыгарууга болот.

5. Башка элдерге салыштырмалуу кыргыздар символдук белгилерге жана ишенимдерге өзгөчө көңүл бурат десек жаңылышпаган болор элек. Буга кыргыздардагы адам аттары эң сонун мисал, мурда сапаттуу медицинанын дээрлик жоктугунан бала өлүмү көп болуп, балага көз тийбесин деп Тезекбай, Итибай, Токтокүчүк, Байдөбөт, Тешебай, Балтабай, деген сыяктуу аттарды коюшкан. Орунбай, Орунгүл апасынан курсакта калган уул, кызга же акыркысы болсун деп коюлса, Кенжебек, Кенжайым, Болдукан деген аттар көп балалуу болуп, нак эле акыркысы болсун деген тилекте коюлган.

Жалаң кыз болуп, уул тилеген үй-бүлө кыздарына Уулкан, Бурул, Үмүт, Улболсун, Жаңыл деген сыяктуу аттарды коюшкан. Жогоруда аталып кеткен аттарды биз жаңы туулган балага коюлган үмүттүү белги, символдук каалоо десек жаңылышпайбыз.

6. Кыргыз элинин рухий тажырыйбасында жана оозеки чыгармачылыгында жазгыч жана төкмө акын, манасчылар көптөгөн чыгармаларды калтырышкан жана алардын чыгармалары жыйнактарга киргизилген. Кошок айтуу салты кыргыздарда эзелтеден бери болуп келген. Уламыштар боюнча Калыгул олуя сыктуулар окуяны алдын ала билген деп айтылып келет, бирок анын чын-төгүнүн далилдөө оңой жумуш эмес. Тыныбек, Саякбай, Сагынбай баш болгон манасчылар “Манас” айтып калууларын түрдүү окуялар менен баланыштырышат. Бири жоокерлер дем алып отурган өргөгө кокусунан туш келип калып, Каныкейдин колунан кымыз ичишкен болсо, биринин оозуна уктап жатканда кызырлар кум сыяктуу куюлган нерсени (алардын түшүнүгү боюнча кутту) куюп жиберешет, башка бирөөнү Бакай “Манас” айтасың деп катуу-катуу айтып демиткен жана ушул сыяктуулар. Биздин оюбузча, булардын бардыгы манасчылыкка катуу берилип жана ага биротоло кызыгып алгандар туш болгон галлюцинация.

Диссертанттын жеке салымы. Изденүүчү тарабынан семиологиянын тарыхый-логикалык маңызын жана философемалык формалары анын эволюциясын философиялык проекцияда карап, атайын илимий объект катары талдоого алып олтургандыгында. Мындан сырткары диссертациянын негизги илимий жыйынтыктары жана жоболору философия, логика, философиянын тарыхындагы, эстетика, культурология илимдериндеги жана маданий-эстетикалык маселелерди изилдөөдөгү жеке салымы болуп эсептелет жана семиологиялык концептердин философиялык формаларынын маани-мазмунун ачып берүүдөгү кыргыз илимий коомчулугунда алгачкылардан болуп тарыхый-философиялык өнүктөн иликтөөгө алган.

Иштин апробацияланышы. Илимий иштеги негизги ойлор, корутундулар, сунуштар ОшМУнун студенттери үчүн өткөн лекцияларда, атайын курстарда, семинарларда, эл аралык жана жергиликтүү мүнөздөгү илимий-практикалык жыйындардагы докладдардын мазмунун камтыган макалаларда чагылдырылган. Илимий иштин концепциялары жана теориялык жыйынтыктары алгач КРдин УИАсынын түштүк бөлүмүнүн гуманитардык жана аймактык изилдөөлөр институтунун жыйынында талкууланды жана жактырылды.

Илимий иштин жыйынтыктарынын басылмаларда чагылышы. Диссертациянын негизги натыйжалары менен теориялык жоболору илимий журналдарда жана жыйнактарда чагылдырылып, 15 илимий макала жарыкка чыкты. Алардын ичинен 3сү РИНЦ системасындагы чет элдик басылмаларда жарыяланды. Жарык көргөн басылмалар КРнын Президентине караштуу УАКнын талаптарына шайкеш келет.

Диссертациялык иштин көлөмү жана курамы. Жалпы көлөмү 182 беттен турган диссертациялык иш изилдөөнүн максаттары, милдеттерине

шайкеш келет жана илимий иштин негизин камтыган киришүүдөн, үч главадан, алты параграфтан, корутунду бөлүмүнөн, 211 аталыштагы пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү бөлүмүндө изилдөөнүн зарылдыгы, тандалып алышына түрткү болгон аргументтер жөнүндө сөз болуп, теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн максаты менен милдеттери, илимий жаңылыгы жана методдору аныкталды, теориялык жана практикалык мааниси көрсөтүлдү, ошондой эле изилдөөнүн натыйжаларынын апробациясы чагылдырылды.

Биринчи глава **«Семиологиялык идеяларды талдоонун илимий жанан тарыхый-философиялык рефлексиясы»** деп аталып, ал эки параграфтан турат. Аталган главанын биринчи параграфы **«Семиологияны теориялык жактан андоонун жалпыланган концептуалдык реконструкциясы»** деп аталат да, анда семиология илим катары калыптанып пайда болуусу жана маселеге байланыштуу илимий адабияттарга талдоо жүрүзүлөт.

XX кылымдын 50-жылдарында пайда болгон азыркы семиотика илиминин түзүлүшүнө, калыптанышына жана андан ары өнүгүшүнө структуралык лингвистика, маалымат теориясы жана практикасы, кибернетика жана логика ж.б. илимдери өз салымын кошо алды. *Семиология* (грек тилинен которгондо “белги”) илимине эң эле жөнөкөй түшүнүк бергенде, ал *белгилик системаларды же белгилердин системасын изилдөөгө алуучу илим тармагы, жалпы теориялардын жыйындысы* (же илимий теориялардын комплекси) жана ал белгилердин ар бири кандайдыр маанини билдирип турат. Белги системаларына табигый тилди (сүйлөшүү тилин), жасалма (искусственные) тилдерди, абалды, шарт-жагдайды билдирүүчү белгилерди, сүрөт искусствосунун, театрдын, музыканын, архитектуранын, кинонун, башкаруунун жана түшүндүрүүнүн ар кандай татаал системасынын тилдерин, кибернетиканын позициясынан алып караганда, машинанын, станоктун, приборлордун жана алардын схемаларынын, тирүү организмдердин жана алардын айрым подсистемаларынын, социалдык мамилелердин, жалпы эле коомдун тилдерин мисал катары келтирсек болот.

Семиология – мамиле, карым-катнаш процессинде адамдар (адамдар гана эмес жаныбарлар, ал түгүл, машиналар да) колдонуучу *коммуникативдик системалар жана белгилер жөнүндөгү илим*. Биз кайсыл бир тилде сүйлөп же жазып жатабызбы, футболдук матчты же Рио-де-Жанейродогу карнавалды көрүп отурабызбы, космостон келген сигналдарды угуп жатабызбы, дельфиндердин тилин дешифровка кылуудабызбы, айтор, кандайдыр бир коммуникациялык системага кошулууга, келип жаткан сигнал жана белгилердин жардамы менен кандайдыр бир маалымат алууга умтулабыз (маалымат алгандыгыбыз, ал сигналдарды түшүнгөндүгүбүз же түшүнө албагандыгыбыз маанилүү эмес). *Маалымат алуусуз, аны сактоосуз жана башкаларга берүүсүз адам жашоосун элестетүү мүмкүн эмес.*

Семиотика тууралуу сөз кылууда анын төмөнкүчө эки түрдүү аспектин айырмалай билүү зарыл: биринчиден, ал табигый түрдө ачык байкалбаган көрүнүштөрдү, окуяларды жана белгилерди аларга анализ берүү менен чагылдырат, экинчиден, семиотика өзгөчө бир илимий психологиянын тармагы катары буюмду, көрүнүштү ж.б. аң-сезимдүү түрдө таанып-билет.

Семиотиканын калыптануусу өткөн кылымдын 60-жылдарынын экинчи жарымына жана 70-жылдардын биринчи жарымына туура келет. Дал ушул жылдары Тарту шаарында «Труды по знаковым системам» (75) сериялуу жыйнагы чыгып, аларда жана “Новое в лингвистике”, “В вопросах философии” чыгарылыштарында жана башка илимий басылмаларда семиотиканын проблемаларына арналган ары кызыктуу, ары пайдалуу макалалар, илимий эмгектер жарыкка чыгып турган. Ошол эле учурда семиотикалык изилдөөлөр бири-биринен айырмаланган эки багытта жүрүп турду: белгилердин жана белги системаларынын түрдүү типтеринин (мисалы, тил жана адабий, табигый илимдерде, математикада, иш-аракеттердин түрдүү тармактарында - жарнактарда, жол белгилеринде, ойнолуучу карталарда ж.б.у.с.) эмпирикалык жана теориялык изилдөөгө алынуусу менен катар рефлексияга, тактап айтканда, семиотиканын предметине талдоо жүргүзүүгө жана семиотикалык ыкмалардын жана методдордун өзгөчөлүктөрүнө чоң көңүл бурула баштады. Буга мисал катары “Вопросы философии” журналына чыккан И.И. Ревзиндин “От структурной лингвистики к семиотике”, Г.П. Щедровицкий менен В. Н. Садовскийдин “К характеристике основных направлений исследования знака в логике, психологии и языкознании” ж.б. макалаларын келтирүүгө болот. Дал ушуга окшогон көптөгөн эмгектер Россияда семиотикалык изилдөөлөргө методологиялык негиз түздү жана кийинки эки он жылдыктар ичинде чет өлкөлүк семиотикага атаандаштыкка толук жөндөмдүү семиотиканын вариантын түзүүгө мүмкүнчүлүк жаралды.

Тексттерде “семиотика” жана “семиология” түшүнүктөрү катарлаш колдонула бергени менен алар синонимдер катары эмес мааниси боюнча бири-бирине дал келбеген аталыштар катары трактовкаланат. Семиологияга түрдүү семиосистемалардан семиотикалык каражаттардын уюштурулуш принциптерин аныктаган жана кайсыл бир анык деңгээлдеги мамиле-катышты изилдеген семиотикалык изилдөөлөр болуп саналат. Мындай аныктама берилген жана кабыл алынган семиология семиографиядан (предметтердин жана көрүнүштөрдүн конкреттүү сүрөттөлүшү) жана семиософиядан (предметтер жана көрүнүштөр тууралуу философиялык ой жүгүртүү) айырмаланат.

«Семиология» деп азыркы күндө жалпысынан белгилер жөнүндөгү бардык илимдердин тармагын аташат, ага белгилердин сүрөттөлүшү да, философиялык баа берилиши да, маани-маңызынын ачылышы да, теориясы да киргизилет. Семиотикалык изилдөөлөрдүн түрдүү тектүүлүгү анын, жок эле дегенде, биз жогоруда атап өткөн «семиографикалык», «семиологиялык» жана «семиософиялык» үч деңгээли тууралуу сөз кылууга мүмкүнчүлүк берет.

Жогорудагыдай ич ара айырмалоо менен *семиографияга* семиотикалык бирдиктерди сүрөттөө, алардын курамына жана ошондой эле түзүлүш ымаларына жана интерпретацияланышына түшүнүк берүү милдеттери жүктөлөт. Көпчүлүк семиографиялык изилдөөлөр түрдүү улуттардын, жергиликтүү элдердин тилинин тилдик өзгөчөлүктөрүн жана грамматикасын, акустикалык өзгөчөлүктөрүн, калктын геральдикасын, эмблематикасын, нумизматикасын жана фалеристикасын ж.б. эске алуу менен жүргүзүлөт да, көп учурларда ал изилдөөлөр семиотика менен байланыштырылбай да калат. Чынында да, айрым элдерде оң мааниге ээ белги же символика башка бир элдерде, тескерисинче, терс мааниге ээ болуп калышы толук мүмкүн.

Ар кандай семиологиялык теория ачык байкалган жана ачык байкалбаган белгилерге ээ, бул болсо предметтин, аны изилдөөнүн жана изилдөөчүнүн философиялык өзгөчөлүктөрүнө жана дүйнө таанымдарына байланыштуу. Семиотиканын предметинин методдунун бул философиялык аспекти биз жогоруда атап өткөн *семиософияны* түзөт. Ага тилдин, белгилердин, аталыштардын ж.б. философиясынын версиялары кирет. «Семиософиялык» мүнөз жана өзгөчөлүк философиянын онтология, гносеология, логика, маданияттын философиясы ж.б. аспектилерин да өз ичине камтыйт. Семиографиядан жана семиологиядан айырмаланып семиософия белгинин сырткы көрүнүштөрүнө, кызматына, жаралуу өзгөчөлүктөрүнө гана эмес анын баалуулугуна, акыл-эсти өстүрүү кызматтарына философиялык өңүттөн баа берет.

«Семиологиянын тарыхый-философиялык табияты жана алардын концептуалдык өзгөчөлүктөрү» деп аталган экинчи параграфта иликтөөгө алган маселедеги илимий-теориялык жана ар кандай илимий концепциялар тарыхый-философиялык рефлексиядан каралган.

Тарыхый жактан алып караганда семиософия Ю.М. Лотмандын окууларынан башталат. Семиотикалык мейкиндик окуу теориясын биз өз алдынча илим деп эмес “окуу” деп гана атайбыз, себеби ал бир бүтүндүктүн бөлүгү гана. Мисалы, Гегелдин, Вл. Соловьевдун, Э. Гуссерлдин окуулары тууралуу сөз кылуубуз мүмкүн, бирок Канттын, Ницшенин, Дерридин илимий багыттагы эмгектерин окуу деп айтуу кыйын, себеби алар универсумдун бүтүн бир моделин түзө албайт. Мисалга алсак, В.И. Вернадскийдин биосфера теориясы, Ю.М. Лотмандын семиосфера теориясы биз айтып жаткан бүтүндүк моделине кирет.

Изилдөөгө зарыл болгон феномен катары антикалык доордо эле тил ойчулдардын көңүлүн өзүнө буруп келген. Гераклит өз мезгилинде эле сүйлөмдүн структурасы менен ал билдирип жаткан процесс структурасынын ортосунда так параллелизм-дал келүүчүлүк болууга тийиш деп айткан. Ал буюмдун, нерсенин же кубулуштун аталышы менен анын касиетинин жана түрдүү белгилеринин ортосундагы кандайдыр деңгээлдеги карым-катыштын жана байланыштын бар экендиги тууралуу пикирлерди айткан.

Салыштырмалуу түрдө бир топ жогорку деңгээлдеги тилдик концепциялар Платон жана Аристотелдин аттары менен түздөн-түз байланыштуу, алардын тил табиятына байланыштуу көз караштары узак

мезгилдер ичинде бардык семиотикалык изилдөөлөр үчүн башат, башталыш катары кызмат кылып келген.

Платондун бардык чыгармаларынын ичинен лингвофилософиялык ой жүгүртүүнүн тарыхы үчүн “Кратил” диалогу өзгөчө кызыгууну жараткан. “Кратилдин” негизги проблематикасы философия, бирок ал бул эмгегин баштан аяк диалог формасында түзүү менен тилдик фактыларга жана кубулуштарга, тилдик байланыштардын адам коомундагы кызматына талдоо жүргүзөт.

Европалык илимий ой жүгүртүүлөрдө “Кратил” тилдин философиялык проблемалары боюнча эң алгачкы эмгек болуп саналат жана ал Платондун эң эле түшүнүүгө татаал эмгектеринин биринен. Андагы диалогдорду талдоого алууга И.М. Тронский, В. Виндельбанд, С.Д. Кацнельсон, А.Ф. Лосев сыяктуу лингвисттер жана философтор кайрылышкан. “Кратилди” окууга жана түшүнүүгө байланышкан кыйынчылыктар жана татаалчылыктар тууралуу Лосев мынтип жазат: “Кратилде” тилге байланышкан көптөгөн жана ар таратуу трактовкалар берилген жана аны эч бир катасыз талдоого жана олуттуу сынга алуу мүмкүн эмес” [Лосев 1968, 1958-бет].

Платон жана Аристотелден башталган логико-грамматикалык традиция кийинки философиялык-лингвистикалык изилдөөлөрдөн жүздөгөн жылдар мурда озунуп кеткен. Вико белгилеп кеткендей, Кайра жаралуу дооруна чейин лингвистикалык багыттагы трактаттарда “адамдар тил таануу илимдерине киришкиси келсе, алар адегенде Аристотелдин мектебине барууга тийиш” деп жазылган [Vico, *Scienza Nuova seconda*, ed Nicolini Де Мауро 2000, 45-бет].

Түрдүү семиологиялык долбоорлор белгилердин жалпы теориясына ар түрдүүчө аныктама беришет. Мисалы, В.И. Вернадскийдин “биосфера” жана “ноосфера” түшүнүктөрүнө окшоп кеткен Ю.М. Лотман тарабынан сунуш кылынган семиосфера түшүнүгү табияттагы бардык кубулуштарды жана көрүнүштөрдү өз ичине камтыйт. “Белгилер сферасына” мындайча аныктама берүүдө ал адам баласынын логикасына гана тиешелүү болгон “акыл-эс сферасынан” да кеңири болгон түшүнүктөргө да караштуу болуп калат.

Белгилер жөнүндөгү тарыхый жактан пайда болгон көз караштар өз ичине камтыган билим чектери боюнча гана эмес борбордук орунга эмнени жана кандай багытты койгондугу боюнча да айырмаланышкан жана аларды тизмектеп өтөлү: белгилер теориясы (Пирс, Моррис), белгилик системалар теориясы (Соссюр, Ельмслев), тесттин теориясы (Барт, Кристева), түрдүү типтердеги белгилик системаларга салыштырма анализ (Бенвенист, Лотман, Эко) ж.б.у.с. Бул концепциялар альтернативдик мүнөздө деп бааланганы менен алардын биринен экинчисине өтүшү же аралаш түрдө колдонулушу изилдөөгө алынган предметтин түрдүү касиеттерине жана өзгөчөлүктөрүнө негизделет. Аталып өткөн көз караштар жана пикирлер такыр бири-бирине каршы келбейт, алардын бири экинчисин толуктайт, тактайт, жетишпеген жактарын кошумчалайт. Нерсеге, кубулушка же кандайдыр бир окуяга семиотикалык көз караш менен кароо же аларга карата мамиле жасоо объектиге баа берүү, анын өзгөчө касиеттерин жана белгилерин аныктоо

менен түздөн-түз байланышкан. Ал белги менен маанисин, берилген ой менен аны туура түшүнүүнүн ортолорундагы системалык байланышты издейт.

Экинчи глава «Семиологиянын теориялык мааниси жана методологиялык маңызы» деп аталып, ал эки параграфтан турат. Биринчи параграфы «Символ жана белгилердин семантикалык детерминанттары жана алардын диалектикалык мүнөзү» деп аталат. Анда илимий изилдөөнүн объектиси жана предмети каралып, символ жана белгилердин диалектикалык мүнөзүнө илимий анализ берилет.

Адамдар ортосундагы байланышты билдирген “символ” сөзүнүн (ал азыр көбүнчө белги маанисин билдирип калды) келип чыгыш тарыхына кайрылып көрөлү. Гректер адегенде символ деп достук мамилени (азыркыча айтканда, символдук түрдө) билдирген идиштин сыныгын аташкан. Жакшы санаалаш мейманын узатып жатып сыныкты дагы эки бөлүп, бирин ага берип, экинчисин өзүндө калтырган. Кандай шартта, кайсыл убакта мейман кайрылып келбесин эки жакын адам сыныктарды бири-бирине жалгаштырып, өткөндөрдү эстешип мамыр-жумур болуп отуруп калышкан. Келген меймандын да ал сыныкты таштабай сактап жүрүп ала келгенин карабайсыздарбы. Антикалык доордогу “символ” сөзүнүн баштапкы мааниси “инсандыгын аныктоо - удостоверение личности”. Кат-сабатка жетише элек мезгилдерде кыргыздар да кимдин ким экендигин, өзүнүн кимдигин далилдөө максатында жиберген адамынан камчысын же баш кийимин же болбосо таанымал бир буюмун берип жиберешери тууралуу буга чейин айтып кеткенбиз.

Символго болгон кызыгуу лингвистикада гана эмес философияда, семиотикада, психологияда, адабият таанууда, миф-поэтикада, фольклористикада, маданият таанууда ж.б.у.с. күчтүү. А.А. Потемнянын тилдик көз караштан алганда гана символдорду толук түшүнүүгө жана тартипке салууга болот деген пикирине биз толугу менен кошулабыз.

Изилдөөнүн объектиси болуп адамзаттын рухий турмушундагы жана кыргыздардын салттуу маданиятындагы семиотикалык белги жана символдордун тарыхый өнүгүүсү эсептелет. Ал эми аталган объектини адекваттуу андоого мүмкүнчүлүк шарт түзгөн логикалык каражат-ыкмалар (түшүнүктөр, категориялар, жоболор, парадигмалар) карама-каршылыктын чыңалышы, чечилиши, тарыхый конкреттүүлүк, логикалык татаал, объективдүүлүк, жөнөкөйдөн татаалга, абстракттуулуктан конкреттүүлүккө умтулган тааным процесси, объективдүү жана субъективдүү акыйкаттык ж.б. **иликтөөнүн предмети** болуп саналат.

Биздин изилдөө иштерибииздин натыйжасында символ тууралуу бири-бирине көз каранды болбогон төмөнкүдөй бир топ пикирлерди аныктоого мүмкүнчүлүк түзүлдү:

1) символ – белги менен бирдей болгон жана ага окшош түшүнүк (жасалма жолдор менен калыптанган тилдерде);

2) символ – искусство тарабынан жашоо-турмушту образдуу түрдө чагылдырган универсалдык категория (искусствонун эстетикасында жана философиясында);

3) символ - объектинин мааниси үчүн конвенционалдык (башкача айтканда, сөздүктөрдө берилген, кабыл алынуу үчүн шарт коюлган) аналог болуп эсептелген маани (маданият таанууда, социологияда жана башка бир катар гуманитардык илимдерде);

4) символ – баштапкы маани-маңызын башка бир маанинин формасы үчүн пайдаланууга мүмкүнчүлүк берүүчү белги (гуманитардык илимдер болгон философиядагы, лингвистикадагы, семиотикадагы, психологиядагы, логикадагы ж.б. символдордун түпкү максатка жана шарт - жагдайга жараша ар түрдүүчө кабыл алынышы).

И. Кант, Ф.В. Шеллинг, Г.В.Ф. Гегель, И.В. Гётелер символдор тууралуу чыныгы кудайлык маани жана мазмунду таанып-билүүнүн ыкмасы деген ойлорду айтышкан.

Символикага миф, эпостор аркылуу мамиле жасоону К. Леви-Строс негиздеген. Ал символдорду символдук-логикалык маани менен бирдей карайт. Мифология универсалдуу образдарды жана идеяларды билдирүү үчүн семиотикалык коддордун бири катары кызмат кылат. Мисалы, көпчүлүк элдерде кит, таш бака, өгүз, пил ж.б. чоң жаныбарлар төмөнкү космикалык төмөнкү зонанын символу катары кабыл алынган. Аларда бул сыяктуу жаныбарлар жерди көтөрүп турат, алар кыймылдаганда же мисалы, өгүз оордукту бир мүйүзүнөн экинчисине өткөргөндө жер титиреп кеткен деген түшүнүктөр болгон. Жаныбарлар, алардын ичинде адамзаты ортонку космикалык зонанын символу катары түшүнүккө ээ болгон. Ал эми канаттуулар жогорку зонанын символу катары кабыл алынган. Символдор жана алардын мааниси боюнча кыргыз эпосторунан мисал келтирели. Кыргыз эпосторунун ичинен басымдуу көпчүлүгү баатырдык эпостор, баатырлардын туулушу боюнча окуялар бардыгында дээрлик бирдей. Баатырлар тууларда энелери жолборстун жүрөгүнө талгак болушат, көпчүлүгүнүн аталары терс образдар катары сүрөттөлүү менен энелердин ордуна жана кызматына чоң маани берилет. Минген аргымактарын эч бир башка ат алмаштыра албайт, алардын айрымдарынын өлүмгө учурашына ишеничтүү атынан ажырашы себеп болгон, куралдары да көпчүлүк учурларда асмандан түшөт. Мисалы, “Манас” үчилтигинде “Тайбуурулдун тартуу болуп кеткени, Семетейдин ажалынын жеткени” деп айтылса, Курманбектин өлүмүнө атасы Тейитбектин Телторуну бербей койгондугу себеп болду, демек, баатырлардын аттары жана куралдары да символдук мааниге ээ.

Белги менен символдун ортолорундагы айырмачылыкка Уолкер Перси бир топ так аныктама берген. Ал: “Белги биздин көңүлүбүздү кандайдыр бир башка нерсеге бурган нерсе. Символ белги сыяктуу көңүлүбүздү кандайдыр бир бизди кызыктырган башка нерсеге бурбайт. Ал башка бир маанилүүрөөк нерсе тууралуу бизди ойлонууга түртөт”, - деп жазган [ ]. Демек, символ белгиге салыштырмалуу тереңирээк маанини туюндурат. Жаш балдар деле

кандайдыр бир нерсе, окуя, көрүнүш, бирин бири чакыруу, эскертүү берүү ж.б. тууралуу белгини алдын ала ойлонуп алып, алар аны эч бир татаалдыксыз колдоно бериши толук мүмкүн. Символ ойлоп табуу, анын маанисин чечмелөө бир топ татаал жумуш, ошондуктан да кайсыл бир уюмдун, ири ишкананын, окуу жайынын ж.б. символун ойлоп табууда конкурстардын жарыялангандыгы ушул себептүү. Мамлекеттин туусу жана герби ал өлкөнүн символу. Кайсыл бир эл кадырына татыган, ал аймакты башка эл-жерлерге тааныткан нерселер ошол жердин символуна айланат. Мисалы, Сулайман-Тоо же Ак-Буура дарыясы Ош шаарынын символу деп аталып жүрөт, ал тургай “Мажүрүм тал Оштун символу” деген обондуу ыр элге кеңири белгилүү болуп калды десек жаңылышпайбыз.

«Семиологиядагы тилдик универсалдуулуктун коммуникативдүү табияты: логико-философиялык талдоо» аттуу экинчи параграфда тилдин семиология жана семиотикадагы өзгөчөлүгү илимий-логикалык өнүктө каралган.

Азыркы учурдагы тил табигый тил (мисалы, сүйлөшүү тили, улуттук, адабий тил) жана жасалма тил болуп (мисалы, компьютердик тил, котормо, тактыгы менен өзгөчөлөнгөн белгилер, илимий стиль ж.б.) экиге бөлүнөт.

Табигый (табигый, улуттук) тил – тарыхый түрдө акырындап пайда болгон жана адамдардын каалоолорун, түрдүү маанайын, ой-жүгүртүүсүн, кыялын чагылдырган жана предметтештирген белгилер системасы.

Илимий эмгектерде гана эмес өндүрүштө да жасалма тил колдонулган учурлар арбын. Чоң өлчөмдөгү жана оор салмактагы жүктөрдү түшүрүп же жүктөөдө крандардын колдонулары жалпыбызга маалым, крановщиктер жана кранга жүктү илип бергендер (стропольщиктер), негизинен, “вира” жана “майна” деген гана эки сөздү колдонушат жана алар бүт дүйнөдө бирдей пайдаланылат.

Философия жана конкреттүү илимдер тилди ой жүгүртүү менен кептин өз ара байланышынын структуралык негизинде изилдөөгө алат. XX кылымда тил өзгөчө белгилер системасы катары да изилдөөгө алына баштады. Изилдөөнүн бул багыты боюнча тил ой жүгүртүүнүн ачыкка чыгышы, маани-маңыздын чагылдырылышы жана көркөм сүрөттөлүшү, өзүнчө бир бир синтаксистик система катары изилдөөгө алына баштады.

Кептин чындыгы же жалгандыгы. Сүйлөп жаткан адамдын чын же жалган айтып жаткандыгын аныктай билүү абдан маанилүү, бирок да аны кантип аныктайбыз деген мыйзам ченемдүү суроо келип чыкпай койбойт. Бул абдан татаал психологиялык маселе, ошондуктан да элде “калпты катырып айтса, чын чычалай качат” деген учкул сөз айтылып калган. Деги эле, калп айтууга болобу деген суроону алдыбызга коюп көрөлү. Эч кимге моралдык да материалдык зыян келтирилбеген, жеке кызыкчылыкты ойлобогон, ортодогу чырлуу жагдайдын алдын алууга, кайсыл бир негизсиз себептер менен башка бирөөнү таарынтып албоого өбөлгө түзгөн калптар айтылып эле жүрөт жана ага кине коюуга эч кимибиз даабасак керек. Бирок да, адам “ишеничтен чыкпоо” деген принципти кайда болбосун, качан

болбосун карманууга милдеттүү. Жалганчыга бир ишенебиз, эки ишенебиз, үчүнчүсүндө сага ишенүүгө болобу деп тескери басып кетебиз да.

Адамдын ою менен кебинин бири-бирине дал келбей калуусу. Бул адвекаттуу эместик тууралуу эң алгач байыркы грек философ-софисттери изилдөө иштерин жүргүзүүгө аракет жасап, ага логико-философиялык проблема катары баа беришкен. Деги эле, адамдын ички оюн жана сезимин так окуу абдан татаал жумуш, кээ бир митайым адамдар “ичинде ит өлүп жатса да” билдирбей күлүп карап тура беришет, ошондуктан да кыргыз элинде “мал аласы сыртында, адам аласы ичинде” деген терең философиялык маанилүү макал айтылып келет.

Жыйынтыктап айтканда Витгенштейндин логикалык-философиялык эмгектеринде жана андан кийинки (XX кылымдын 60-70-жылдары) логиктер жана философтордун изилдөөлөрүндө тилдин прагматикалык концепциясы калыптана баштады жана анын максаты кептин предметтик маанисин жана мазмунун интерпретациялоо болгон. Прагматикалык концепция кептин мааниси менен мазмунунун айырмасын ажыратууга багытталып, ал логикалык прагматика деген аталышка ээ болду.

Үчүнчү глава «**Семиологиялык – символдуулуктун кыргыз рухий турмушундагы орду**» деп аталып, ал эки параграфтан турат. Биринчи параграфы «**Кыргыздардын салттуу маданиятындагы символдуулуктун семантикасы**» деп аталат. Анда улуттук салттуу маданияттагы символдуулуктун маани-маңызы терең тарыхый-философиялык жана логикалык жактан каралган.

Адамзаттын өсүп-өнүгүүсүнүн баштапкы этаптарында архаикалык (традициялык) маданияттын ажырагыс жана фундаменталдык бөлүгү болуп адамдын жана табияттын синкретизми эсептелет. Архаикалык коомдун адамы өзүн табияттын бир бөлүгү катары саноо менен өзүнүн “менинин” өсүп-өнүгүүсүн көргөн. Алгачкы адамдар үчүн (азыркы цивилизациядан сырт жашаган уруулар үчүн деле) жаратылыш, бардык айлана-чөйрө, табият жана андагы кубулуштар тирүү катары сезилүү менен ой жүгүртүүнүн объектиси катары каралган эмес алар да адамдар сыяктуу эле кубанган, кайгырган жана каарданган. Адамдын сырткы дүйнө менен болгон өз ара мамилесинин мындай архаикалык системасын И.А.Бескова “эмпатия”, башкача айтканда, жаратылыш кубулуштарынын жана көрүнүштөрүнүн, жаныбарлардын, адам баласы үчүн зарыл болгон түрдүү нерселердин (мисалы, от, суу, күн ж.б.) ички дүйнөсүнө кирүүсү катары мүнөздөгөн. “Архаикалык маданиятта эмпатия адамдардын турмуш-тиричилигинин негизин түзгөн. Архаикалык маданияттын адамы өзүн жаратылыштан сырт сезе жана кабыл ала алган эмес. Ал сырткы дүйнө менен биротоло аралашып кеткен. Дүйнө ал адам үчүн бүгүнкү көз караштардагыдай болгон эмес, ал өзүн ааламдын ажырагыс бир бөлүгү катары сезген [107, 86-бет].

Сырткы дүйнө байыркы адамды бүтүндөй өзүнө чулгап туруу менен ал үчүн бардыгы жандуудай, кандайдыр касиетке ээ болгондой кабыл алынган. Бул мааниден алып караганда А.Ф.Лосев мынтип жазат: “Алгачкы адамдарда бардык мифтик түшүнүктөр жана кубулуштар, түрдүү заттар жандуу нерсе

катары кабыл алынгандыктан аларды символ катары тутунушкан жана тирүү нерсе ар түрдүү мүмкүнчүлүктөргө ээ деп түшүнүшкөн” [304, 174-бет]. Дүйнө элдеринин көпчүлүк мифтериндегидей жана жомокторундагыдай эле кыргыз элинин элдик дастандарында жана жомокторунда да жогорудагыдай ишенимдер бар. Кыргыз элинин эң эле байыркы дастандары “Кожожаш” жана “Эр Төштүк”, анын уландысы “Жоодарбешим”. Кожожаштын уулу Молдожаштын кайберендин кызы Ашайранга үйлөнүүсү жаратылыш менен адамдын бир мамилеге келүүсүнүн символдук чагылдырылуусу. Эр Төштүктүн жаны өгөөдө, Чоюн кулак алп менен Темир кулак алптардын жандары бугунун кардындагы сандыкчадагы чымчыктарда. Ал тургай, ит ичпестин Ала-Көлүндөгү кырк кулактуу казандын да жаны бар. Ислам динине чейинки кыргыздардын отко, сууга, асманга ж.б. сыйынуусу да жогоруда аталган себептерге байланыштуу. Жаңы келген келинди от жагып, аны айландырып тосуп алуу кечээ жакынкы күндөргө чейин эле сакталып келген.

Мифтер боюнча дүйнө адамдар менен, адамдар дүйнө менен бир катарда каралат. Демек, адамзат байыртадан эле жаратылыш менен ажырагыс карым-катышта жашап келген. Кыргыз элинин “Кожожаш”, “Карагул ботом” дастандарынын идеялары, көтөргөн проблемалары түбөлүктүү. Жаратылышка аёосуз жана катаал мамиле жасагандыгы үчүн Кожожаш аскада калып өлсө, Райым мерген ошондой эле күнөөсү үчүн жалгыз калган эрке уулу Карагулду өзү атып алды. Кыргыз элинин “чөптү кордосоң көзгө саят” деген бир эле макалында канчалаган экологиялык-философиялык маани-маңыз жатат.

К.Леви-Стросс салттык коомдогу турмуштук кырдаалдарды, үрп-адаттарды, каада-салттарды жана мифтерди анализге алууда бүт бойдон символдор жана символдук ой жүгүртүүлөр менен иштешебиз деген жобону негиздеген. Себеби символдор жана символдук белгилер адам баласынын аң-сезими менен бүтүндөй ажырагыс болуп чиеленишип калган. Философ коммуникацияны жана тилдик кепти символдук функция менен ажырагыс байланыштагы система жана структура катары изилдөөгө алууну сунуштайт. Символдук функция кечээ жакында эле пайда боло калган жок, ал байыртадан баштап эле адамдардын аң-сезиминде пайда болуп жана өсүп-өнүгүүгө ээ болуп келди. Азыр жогорку эсептөө жана прогнозго алуунун заманы. Түрдүү символдор жана жаратылыш белгилери, түрдүү кубулуштар өсүп-өнүгүүгө ээ боло элек адамдар коому үчүн азыркыга караганда да маанилүүрөөк болгон десек жаңылышпаган болор элек. Эртеңки аба-ырайынын кандай болорун прогноздук берүүдөн гана укпасак жаратылыш белгилерине дээрлик саресеп салбай калдык. Күндүн кызарып же тунарып батышына, түнкү жылдыздардын көрүнүшүнө, асмандагы булуттардын түсүнө, шамалдын кайдан согуп жаткандыгына, канаттуулардын учуусуна, кумурскалардын уюгун ачык калтыруусуна же жабуусуна карап кыргыздар жакынкы аба-ырайы тууралуу маалымат ала алышкан. Күздөгү кардын эрте же кеч түшүүсүнө, күзгү жалбырактардын түсүнө, алардын жогортон же төмөндөн баштап түшө баштоосуна карап кыштын оор же жеңил болорун

алдын ала аныктай алышкан. Токсондун, чилденин качан түшөрүн жана чыгарын, жазгы эгин эгүү маалынын башталыш убактыларын даана билишкен. Булардын баары (шамал, булут, жалбырак, күн, жылдыздар) жалпы адамзат сыяктуу эле кыргыздар үчүн да баалуу символдук белгилер катары кызмат кылып келген. Азыр кыргыздар аргымак аттарына Барон, Наполеон, Ричард, Прогресс сыяктуу аттарды коюп жатышса, мурдагы кыргыздар аттарынын сырткы белгилерине карап ат коюшкан. Мисалга “Манас” дастанындагы баатырлардын аргымактарынын аттарынан санай кетели, мисалы: Аккула, Сарала, Алгара, Торучаар, Койкүрөң, Саркашка ж.б.у.с. Кыргыздардын алыстан атчан келе жаткан адамды атына карап тааныры да өзүнчө кызык көрүнүш, мында адамдын минген аты анын белгиси катары кызмат кылып калды. Жогоруда айтылган себептерге байланыштуу да орус философу М.М.Бахтин “символдук белгилер аркылуу адам дүйнөнү тааныйт” деп айткан [96, 144-бет].

Жыйынтыктап айтканда, К.Леви-Стросс өз концепциясынын спецификасында белгилик системаларды (символикалык функцияларды), алардын жашыруун механизмдерин изилдөөгө жана аларды аныктоо аркылуу салттык ой жүгүртүүнүн өзгөчөлүктөрүн, аларга себеп болуучу шарт-жагдайларды ачууга умтулган. Анын пикири боюнча, бул милдеттерди чечүү белгилик системаларды изилдөөдө колдонулуучу структуралык методдордун жардамы менен ишке ашуусу мүмкүн. Мында аалам сырларын жеткиликтүү түшүнө албаган байыркы адамдардын мифтик, тотемдик, анимисттик жана ритуалдык аң-сезимдерине, примитивдик түшүнүктөрүнө кайрыла кетүү зарыл. Түрдүү жерлерди мазар катары кабыл алуу жана аларга сыйынуу, элдик ар кандай ырым-жырымдар жана үрп-адаттар биздин кыргыз элибизде ошол эзелтеден келе жаткан тотемдик түшүнүктөрдүн калдыгы. Дин кызматкерлери андай ырым-жырымдардын исламга туура келбестигин какшап айтып жатышканы менен алар дале эл ичинде сакталып келүүдө. Учурда коомдо “көчмөндөр маданияты”, “көчмөндөр цивилизациясы”, “көчмөндөр демократиясы” деген сыяктуу терминдер жана түшүнүктөр улам көбүрөөк айтылууда. “Көчмөндөр оюндары” да биздин республикабызда демилгеленип, бүтүндөй мурда көчмөн турмушта жашап келген элдерге салт катары тарап, андан ары кеңири жайылтылып кетүү алдында турат. Коомчулукта расмий эмес түрдө “жазылган мыйзам” жана “жазылбаган мыйзам” түшүнүктөрү бар, ошол жазылбаган мыйзам тоолук кыргыздар үчүн азыркы анча-мынча жазылган расмий түрдөгү мыйзамдан күчтүү жана түбөлүктүү болуп келгендиги айныгыс чындык.

«Кыргыздардын рухий тажырыйбасында лексеманын жана эпикалык феномендин семиологиялык өзгөчөлүктөрү» аттуу экинчи параграфта болсо, кыргыз элинин рухий өнүгүүсүндөгү элдик ооз-эки чыгармалардын, эпикалык феномендериндеги семиотикалык аспектилери каралган жана андагы баалуулуктарына ретроспективдүү анализ жүргүзүлөт.

Дүйнөнү таанып-билүү жана ага болгон көз караштар, бул – реалдуу дүйнөнү моделдөө, ага ар кимдин өз пикиринин жана көз карашынын жаралышы. “Сөздүн жардамы менен жаш бала анын аң-сезиминде буга

чейин болгон нерселерди тереңдетип өздөштүрөт, дүйнө таанымы кеңейет, түрдүү баш-аламан жана түшүнүксүз нерселерди тартипке салат, түшүнбөгөн нерселерин башкалардан үйрөнөт жана ошол эле учурда буларды өз курдаштарына үйрөтөт, үйрөтүп жатып үйрөнөт жана тескерисинче, үйрөнүп жатып үйрөтөт”, - деп белгилейт А.А.Потебня [405, 302-бет].

Мифтер эки ача пикирлерден улам жаралган: адегенде жер бетиндеги бардык нерселер, айлана-чөйрө, жаратылыш кубулуштары, асман, күн жана ай, жылдыздар дүйнө түзүлүшү боюнча суроолорго жооп болуп түшкөн, акырындап адамдардын дүйнө таанымы өскөн сайын ал объектилер тууралуу суроолор пайда боло баштап, адамдар ал суроолорго мифтер жана легендалар аркылуу жооп табууга аракет кыла башташкан, мисалга алсак, Алтын казык, Жетиген, Саманчынын жолу жылдыздары тууралуу кыргыз элинин уламыштары буга эң сонун күбө. Асман жана ааламга байланышкан символдор жана уламыштар мифологиялык тексттердин аз гана бир бөлүгү [404, 256–280-беттер]. “Миф” термини бара-бара жүрүп отуруп көп тармактуу “айтымдар”, “элдик аңыздар”, “уламыштар”, “дастандар”, “эпостор” сыяктуу терминдер жана аталыштар менен байыды. Кыргыз элинин көлөмдүү дастандары-эпостору “мифологиялык”, “баатырдык” жана “турмуштук” эпостор деп чоң үч топко бөлүнөт. Эң алгачкы пайда болгон “Эр Төштүк” анын уландысы “Жоодарбешим” жана “Кожожош” эпостору дал ушул мифологиялык эпосторго кирет. Себеби бул эпостордо башка эпостордо кездешпеген окуялар арбын, мисалы, “Эр Төштүк” менен “Жоодарбешим” эпосторундагы окуялардан кыскача үзүндүлөрдү келтирели: Эр Төштүктүн Чалкуйрук атынын, Жоодарбешимдин Кылкара атынын сүйлөп баатырларга акыл үйрөткөндөрү, Жоодарбешимдин таятасы Агай хан берген алты аяктуу жана жети аяктуу аттары, ата-баланын экөөнүн тең перинин кыздарына (Айсалкын, Нурпери) үйлөнгөндүгү, Түштүктү жети баштуу желмогуз кемпирдин жер астына алып түшкөндүгү, анын алп кара куш, жолборс, аюу, кумурска, Куюн, Жейрен секиртпес, Жер тыңшаар, Көрөгөч Маамыт достору, Чоюн алп жана Темир алптар, кырк кулактуу казан жана анын жаны бардыгы, ажыдаар, Түштүктүн аялынын ал келгенден кийинки жетинчи жылда төрөгөндүгү, Көк дөө, Кара дөөлөр ж.б. Ал эми “Кожожош” эпосунда Сур эчки аны менен кадимкидей сүйлөшөт, уулу Молдожаш жүгүрүп жүрүп анын сөөгүн терип алган жерден түшө албай өлөт, акыр аягында Молдожаш Сур эчкинин кызы Ашайранга үйлөнөт ж.б. Булардын бардыгы атам замандагы кыргыздардын примитивдик ой жүгүртүүсүнөн келип чыккан эпизоддор жана окуялар.

Көчмөн элдердин сөздүн магиялык күчүнө болгон ишеними жакшы каалоо-тилектерди билдирген “бата” жана тескерисинче, жаман тилекти чагылдырган “каргыш” аркылуу да даана аныкталып турат (“бата менен эр көгөрөт, жамгыр менен жер көгөрөт”) [26, 25-бата]. Бата, адатта, көпчүлүк элдин көзүнчө берилип, ага катышкан жалпы эл ал каалоо-тилекти колдоп эки колун жазып бата кылат. Эпос боюнча Манас баатырдын уулу Семетей Кошойдун батасы менен туулган деп берилет.

“Манас” эпосунда акылман Бакайдын орду кандай болсо, Кошойдун орду деле дал ошондой. С. Каралаевдин варианты боюнча Манастын алгачкы эрдиктеринен кийин баатырдын гана эмес жалпы алтайлык кыргыздардын кеңешчиси жана акылманы Акбалта чачылган кыргыздарды бириктирүү, Ала-Тоого кайтуу боюнча акылдашып кел деп Манасты Ат-Башынын Чеч-Дөбөсүндөгү Кошойго жиберген. Кошой сен тууралуу уктум, сага ишенсек болот, тез элди көчүрүп кел, өзүм тосуп чыгам деп тапшырма берген. Манастын бүткүл жигиттери курман болуп, алгачкы аты Торучаар өлүп, өзү жөө душмандын курчоосунда калганда убадасы боюнча Кошой аскери менен үлгүрүп келип калып, аны куткарып калган. Көкөтөйдүн уулу Бокмурун атасына аш берип, Манасты көрө албастык кылып ашка аны чакырбай коюп, Коңурбай, Жолой, Нескаралар элге кордук көрсөтүп Бокмурундун аты Мааникерди талап кылышат. Мурун көпкөлөндүк кылып жаткан Бокмурун атты берет окшомун деп Кошойго келгенде ал бүгүн Мааникерди берсең, эртең көпкөн кытайлар Манастан Аккуланы талап кылышат, алар Манастан гана коркушат, Манас гана аларды жай-жайына коюп тынчытат, эми кеч болсо да Манасты чакыр деп акыл айткан.

Батада жалпы тилектер айтылганы менен алардын айрымдары конкреттүү максаттарга, жакшы каалоо-тилектерге багытталат. Мисалы, “этегиң узарсын” – балалуу бол, “конуш кут болсун” (куттун мааниси жогоруда айтылды) – үй алгандарга же үй салгандарга, “куш боо бек болсун” (образдуу айтылганда, куш тутуп алдың бек карма, колдон чыгарба, ынтымак болгула сыяктуу маанилерде) - үйлөнгөн жигиттерге, “көшөгөң көгөрсүн” (бала-чакалуу бол) – турмушка чыккан кыздарга, кырманга береке, кырман толсун – түшүм мол болсун. Жумуш кылып жаткандарга “а дегиле” деген каалоо айтылат, бирок анын маанисин көпчүлүгүбүз түшүнбөй калдык, аны “а деген төөгө медер” деген макалдан издесек табылат, чөккөн төөгө оор жүк жүктөп тура албай жатканда ага “а-а” деп койсок кошумча кайрат-күч болот деген маани айтылган. Демек, “а дегиленин” мааниси тек гана кайраттанып, чарчабай иштегиле дегендик гана. Адатта, улгайган адамдарга, айрыкча аялдарга “арбаңыз” деп салам айтабыз, бул деле жогорудагыдай, арыбаңыз, чарчабаңыз, демдүү-күүлүү болуңуз маанисинде.

Батага каргыш карама-каршы келери тууралуу жогоруда айтып өтүк жана ал кимдир бирөөгө материалдык-моралдык зыян келтирүүгө, денесине же өмүрүнө коркунуч келтирүүгө багытталат. Каргыш көчмөн элдердин ритуалдык-тилдик салтында чоң мааниге ээ болгон. Алар жаман тилектен, каргыштан катуу сактанышкан жана сөз күчүнө бекем ишенишкен. Ушул себептүү да улуу курактагы адамдар “жакшы сөзгө да, жаман сөзгө да периштелер омийин деп турат” деп жаштарды жаман сөздү оозго алуудан этияттанууга чакырып турушкан.

Жалпысынан алганда, көчмөн элдердин улуттук мурастары оозеки түрдө жаралып, алар элдик эпостор, уламыштар, легендалар, макал-лакаптар, учкул сөздөр, санат-насыяттар муундан муунга, уруудан урууга таралып бизге чейин келип жетти. Сөз өнөрүнүн өсүүсүнө туташ сабатсыздык, азыркыдай китеп-журналдардын, кино, театрдын болбогондугу да себеп

болгон. Бай-манаптардын тойлорунда төкмө ырчылар комузунун коштоосу менен жар чакырып ырдашып, той берген адам, тойдун себеби тууралуу элге маалымат беришкен, той ээсин жана мартабалуу адамдарды мактоого алышып, алардан тартуу алышкан. Сөздүн күчүн ушундан билиңиз, бийлик жана байлык ээлери да элге таанылып калган акындардан тайсалдап турушкан. Өмүр бою көчүп-конуп өмүр сүргөн ата-бабаларыбыз бизге илим-билим, ири шаарларды эмес сөз байлыгын, баркы-баасы бир чакан китептин берген идеясына татыган макалдарды, “Манас” үчилтиги баш болгон дастандарды-эпосторду калтырышыптыр. Негизги маселе ошол улуу мурастар менен кийинки муундардын жакындан таанышуусу, алардан сабак алуусу.

Семиологиянын концептуалдык эволюциясын жана тарыхый-логикалык табиятын талдоого алган **диссертациялык иштин корутунду бөлүмүндө** изилдөөнүн мазмунунда камтылган конкреттүү-тарыхый ойлом материалдарды жалпылоонун негизинде түзүлгөн төмөнкү концептуалдуу ой-бүтүмдөр, жыйынтыктар жана жоболор чагылдырылган:

1. Семиологиянын теориялык-илимий булагы катары ата мекендик жана чет элдик философтордун жана окумуштуулардын эмгектеринин басылмаларынан, илимий монографиялардан, илимий журналдардагы макалалардан, конференциянын материалдарынан, университеттин илимий жыйнактарынан пайдаланылды. Эмгек онтологиялык ачыкта семиологиялык жана экстрасемиотикалык байланыш проблемасын койгон. Бул маселени (Ю.М. Лотман Ф.де Соссюр, К. Пирс жана Г. Фреже караган), бирок семиотикалык мейкиндиктин (семиосферанын) экс-семиотикалык чындыкка болгон мамилеси. Ю.М. Лотман феноменалдык дүйнө түшүнүгүн семиологиялык мейкиндик менен иш жүзүндө аныктаган.

2. Семиология – интегративдик, көп кырдуу түшүнүк. Ал бир нече тарыхый-философиялык маани-мазмунга ээ. Семиосфера – жок деген принцип боюнча уюштурулган маанини өндүрүү мейкиндиги бар белги, организм, текст же маданият өзүнчө болушу мүмкүн - ал ар дайым башка белгини, текстти, маданиятты талап кылат. Семиология концепциясына таянып, Лотман маданияттын типологиясын түзгөн, маданияттагы табигый жана күтүлбөгөн процесстердин өз ара байланышын, маданият менен жаратылыштын жана маданият менен жана инсан байланышын, жалпы тарыхый курулушка негизделген концептуалдык өзгөчөлүктөгө ээ болгон феномен.

3. Изилдөөдө иштелип чыккан символ жана белгилердин семантикалык детерминанттары жана алардын концепциясы изилдөөнүн жаңы багыты болуп саналат. Бул концепциянын негизин философиялык дискурстун архетиптери катары чечмелөө болуп саналат. Символ жана белгилердин семантика концепциясы философиялаштыруунун мүмкүнчүлүгүн метафизикалык, аксиологиялык катары аныктоону жана сүрөттөөнү камтыйт.

4. Семантикалык аспектиден алып караганда, биринчи кезекте, тил жана кептин маани-маңызына, коммуникациялык кызматына өзгөчө көңүл бурулган. Ар кандай текст максатына жетүү үчүн кимге багышталгандыгына

жана кандай максатты көздөгөндүгүнө карата түзүлөт. Башкача айтканда, дыйканга дыйканча, малчыга малчыча, жумушчуга жумушчуча, илимпозго илимий стиль жана тил талап кылынат. Ошондуктан, семиологияда тилдик универсалдуулук коммуникативдүү табиятын логика-философиялык аспектиде талдоо өзгөчө актуалдуу.

5. Кыргыздардын рухий салтында сөз бир эле учурда символ да, оозеки чыгармачылык эс тутумда катары сакталып келген. Сөз, бул укумдан-тукумга алып жүрүүчү зор баалуулук-семантикалык жана символдуулук катары аздектелген. Этноменталдык маданий процестин өнүгүүсүндө социалдык жана руханий маанилерди берип, кыргыздардын ырым-жырым-тилдик салтынын бата (жакшы тилек айтуу), каргыш жана кошок сыяктуу формаларында туюнат. Архетиптик алып жүрүүчү катары манасчылык өнөрүнүн башаты мистикалык мүнөзгө ээ болгон жана дүйнөлүк улуу кубулуш катары тарыхый-философиялык күчкө эгедер болгон семиологиялык-символдуулукту чагылдырып турат.

6. Лексемалык жана эпикалык семиологиялык өзгөчөлүктөргө ээ болгон көркөм образдары аркылуу чагылдырылган мазмундук кудуретке эгедер болгон феномен “Манас” эпосу көчмөндөрдүн аң-сезиминин ата-бабаларыбыздын урпактарына жөнөткөн кабары катары маанилердин генератору жана маданий эс тутумдун конденсаторунун милдетин аткаруучу ыйык текст катары айтылып келинген. Бул жагынан алганда, “улуу рухтун” өзгөчө эпикалык чөйрөдө гана эмес, улуттук маданий салттык өнүгүүдөгү этно өзгөчөлүк, катары аздектелет.

**Диссертациянын негизги мазмуну төмөнкү илимий
эмгектерде чагылдырылды:**

1. Матаев М.А. Историко-философская сущность эстетики мусульманской культуры. [Текст] /М.А. Матаев, К.А. Исаков, Д.Ш. Азизова. //Вопросы гуманитарных наук. №1 (106). – М.: “Спутник +”. 2020. – С. 7-11.
2. Матаев М.А. Отражение эстетических идей мусульманской культуры в творчестве мыслителей Востока. [Текст] / К.А. Исаков, Д.Ш. Азизова. //Вопросы гуманитарных наук. №1 (106). – М.: “Спутник +”. 2020. – С. 11-16.
3. Матаев М.А. Суфизм феномени жана анын тарыхый-философиялык маңызы. [Текст] / Т. Арапова. //Наука и новые технологии. №2. – Бишкек, 2021. – С. 175-181.
4. Матаев М.А. Орто кылым искусствосуна антикалык окуулардын таасири. [Текст] / К.А. Исаков, Н. Исраилова. //Наука и новые технологии. №2. –Бишкек, 2021. – С. 171-175.
5. Матаев М.А.

Бабакулова Рая Байназаровнанын «Семиологиянын тарыхый-логикалык маңызы жана философемалык формалары» аттуу темада 09.00.03 - философиянын тарыхы адистиги боюнча философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕ СИ

Негизги сөздөр: белги системасы, дешифровка, лексема, семиология, семиотика, семиосфера, семантикалык детерминизм, символдуулук, код, эн тамга, эпикалык феномен.

Изилдөөнүн объектиси: Батыш жана орус окумуштууларынын семиология жана семиотика маселесине арналган илимий концепциялары жана эмгектери, айрым улуттук аалым-окумуштуулардын мазмун кудурети боюнча философемалык мүнөздөгү илимий изилдөөлөрү турмуш талабынан улам жаралган көркөм-образдык татаал ой тааным сентенциялары, алардын ички табияты изилдөөнүн объектиси катары саналды.

Изилдөөнүн предмети катары жогоруда белгиленген объектени адекваттуу андоого мүмкүнчүлүк шарт түзгөн логикалык каражат-ыкмалар (түшүнүктөр, категориялар, жоболор, парадигмалар) карама-каршылыктын чыңалышы, чечилиши, тарыхый конкреттүүлүк, логикалык татаал, объективдүүлүк, жөнөкөйдөн татаалга, абстракттуулуктан конкреттүүлүккө умтулган тааным процесси, объективдүү жана субъективдүү акыйкаттык ж.б.

Илимий иштин максаты: Семиологиялык концепт-идеялардын генезисин, табиятын жана эволюциясын тарыхый-логикалык өңүттөн анализге алуу менен, анын методологиялык, классикалык жана улуттук мүнөзгө ээ болгон маани-маңызын илимий назариятын элегинен өткөрүү болуп саналат.

Изилдөөнүн илимий методдору: Алдыга койгон максат-милдетти аткаруу үчүн төмөнкүдөй методдорду колдондук: жалпы илимий-методикалык, тарыхый-логикалык, системалык, абстракттуулуктан конкреттүүлүккө өтүү, диалектикалык, аналитикалык, анализдик жана синтездик методдор, эпистемологиялык, аксиологиялык, коммуникативдик, семиотикалык жана социодетерминанттык принциптер жобо катары эске алынды.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы: Илимий иште негизинен алгачкы ирет буга чейинки изилдөөлөрдөн айрымаланып семиологиялык концептер тарыхый-логикалык рефлексияда талдоого алынды, ошондой эле бул иште жалпы социофилософиялык (дүйнө караштык) жоболор тарыхый-логикалык концептер менен тыгыз байланыштырылып каралып, идеялык жана гуманисттик компонент-философемалардын мазмунун далилдүү негиздер аркылуу айкындоого аракеттер жасалды.

Колдонуу чөйрөсү: Диссертацияда берилген корутундулар, тыянактар, сунуштар жана жыйынтыктар философия, философиянын тарыхы, эстетика, маданият таануу, жана кыргыз философиясынын тарыхы илимдери боюнча жогорку окуу жайларынын жана орто мектептердин окуу программаларын, окуу китептерин түзүүдө, ошондой эле аспиранттар, изденүүчүлөр жана ушул тармак боюнча кызыккандар чыгармачылыгын өркүндөтүү үчүн жана атайын курстарды окутууда пайдаланууга болот.

Р Е З Ю М Е

Бабакуловой Рая Байназаровны диссертационной работы на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 - история философии на тему «Историко-логическая сущность и философемические формы семиологии»

Ключевые слова: знаковая система, расшифровка, лексема, семиология, семиотика, семиосфера, семантический детерминизм, символика, код, письмо, эпическое явление.

Объект исследования: Научные концепции и работы западных и российских ученых, посвященные вопросу семиологии и семиотики, философские научные исследования некоторых отечественных ученых о способности содержательных, художественно-образных сложных познавательных предложений создаваться требованиями жизни, их внутренней сущности. рассматривается как объект исследования.

Предмет исследования: в качестве предмета исследования являются средства-способы (понятия, категории, положения, парадигмы), напряжение противоречий и их решение, историческая конкретность, логически сложная объективность, процесс познания от простого к сложному, от абстрактности к конкретности и субъективная справедливость и др., обуславливающие адекватное восприятие отмеченного выше объекта.

Цель исследования: Анализируя генезис, природу и эволюцию семиологических понятий-идей с историко-логической точки зрения, через сито научной теории просеивается их методологический, классический, национальный смысл и в соответствии с историческим фоном, характеризующимся сочетанием времени и пространства.

Научные методы исследования: В целях достижения поставленных целей и задач были использованы следующие методы: общий научно-методический, историко-логический, системный, переход от абстрактности к конкретности, диалектический, аналитический, метод синтеза и анализа. Также в качестве положений были учтены эпистомологический, аксиологический, коммуникативный, семиотический и социодетерминантный принципы.

Полученные результаты и их новизна: В научной работе впервые семиологические понятия были проанализированы в историко-логическом осмыслении, отделенном от предшествующих исследований, причем в этой работе общие социально-философские (мировоззренческие) принципы были тесно связаны с историко-логическими понятиями, а предпринимались попытки уточнить содержание идейно-гуманистической составляющей-философии через доказательную базу.

Сфера применения. Положения, выводы и рекомендации диссертационного исследования можно использовать в высших учебных заведениях по курсу история философии, истории и теории музыки, этика, эстетика, культурология, история кыргызской философии, в проведении специальных курсов, в составлении учебных программ, в научно-исследовательской работе аспирантов.

SUMMARY

Babakulova Raya Bainazarovna dissertation work for the degree of candidate of philosophical sciences in specialty 09.00.03 - history of philosophy on the topic “Historical-logical essence and philosophemic forms of semiology”

Keywords: sign system, decoding, lexeme, semiology, semiotics, semiosphere, semantic determinism, symbolism, code, writing, epic phenomenon.

The object of the study: Scientific concepts and works of Western and Russian scientists devoted to the issue of semiology and semiotics, philosophical scientific studies of some domestic scientists on the ability of meaningful, artistic and imaginative complex cognitive sentences to be created by the requirements of life, their inner essence. is considered as an object of research.

Subject of the research: as the subject of the research are means-methods (concepts, categories, provisions, paradigms), the tension of contradictions and their solution, historical concreteness, logically complex objectivity, the process of knowledge from simple to complex, from abstractness to concreteness and subjective justice, etc. conditioning the adequate perception of the above-mentioned object.

The purpose of the study: Analyzing the genesis, nature and evolution of semiological concepts and ideas from a historical and logical point of view, their methodological, classical, national meaning is sifted through the sieve of scientific theory and in accordance with the historical background, characterized by a combination of time and space.

Scientific methods of research: In order to achieve the goals and objectives, the following methods were used: general scientific and methodological, historical and logical, systematic, the transition from abstraction to concreteness, dialectical, analytical, method of synthesis and analysis. Epistemological, axiological, communicative, semiotic and sociodeterminant principles were also taken into account as provisions.

The results and research novelty: In a scientific work, for the first time, semiological concepts were analyzed in a historical and logical understanding, separated from previous studies, and in this work, general socio-philosophical (worldview) principles were closely related to historical and logical concepts, and attempts were made to clarify the content of the ideological and humanistic component - philosophy through evidence base.

Scope of the dissertation research: The statements, conclusions and recommendations of the dissertation research can be used in higher education institutions in the course of history of philosophy, history and theory of music, ethics, aesthetics, cultural studies, history of Kyrgyz philosophy, in special courses, in compiling curricula, in the research work of postgraduates.